

doorgestoken om de Bommelerwaard boven de Meidijk van het water te ontlasten. Een kolossale ijsmassa werd meegevoerd en veroorzaakte bij Poederoijen een gat in de dijk van ongeken- de afmetingen. Een nationale aktie kwam op gang voor hulp aan de getroffen gebieden, maar het ging daarbij om hulp bij acute nood, niet om financiële ondersteuning bij de herstel- werkzaamheden.³⁹

De nasleep was voor de Bommelerwaard bene- den de Meidijk zo mogelijk nog catastrofaler. Het zou eenvoudig zijn geweest om de gaten te dichten en het stoomgemaal het water laten wegpompen. Maar met het dichten van de dij- ken was een bedrag gemoeid van 70.000,- gul- den en bij de bestaande schuldenlast van het polderdistrict van 118.500,- gulden was geen geldschietter bereid om geld te lenen. In het ver- trouwen dat de overheden financiële steun zou- den verlenen, liet men de gaten dichten. Dat vertrouwen werd beschaamd. In een dozijn ver- zoekschriften aan Provinciale Staten, de minister van Binnenlandse Zaken, de Tweede Kamer en de Koning werd in schrille kleuren de wanhopi- ge toestand van het gebied geschilderd: onge- veer 1600 inwoners die het onderhoud van 13.819 meter dijk moesten opbrengen, de toch al zware schuldenlast, de onmogelijkheid om nieuwe leningen aan te gaan, de dreiging van juridische stappen van schuldeisers, het volledi- ge verlies van de oogst van 1861, de onmoge- lijkheid om de kosten te verhalen op de uitge- mergelde bevolking, de dreigende hongers- nood.⁴⁰ Er kwam geen stuiver overheidssteun. De "faam" van de koning zal beneden de Meidijk waarschijnlijk minder ronkend zijn geweest dan wellicht elders.⁴¹ Ten einde raad werd op 2 mei 1862 besloten tot een buitenge- wone heffing van 30,- gulden per hectare.⁴² Onderhoud van de dijken zal onder deze omstandigheden tot een minimum beperkt zijn en aan verbetering viel in het geheel niet te denken, zodat nieuwe doorbraken in de toe- komst verwacht konden worden. De droom van een betere toekomst was daarmee waarschijn- lijk in de Bommelerwaard beneden de Meidijk wel uitgebannen.

Onderhoud en renovatie

Het stoomgemaal schijnt onder leiding van oppermachinist G. Vernooij, geholpen door een ondermachinist en twee stokers, behoorlijk gefunctioneerd te hebben.⁴³ Het onderhoud werd betaald uit een extra bijdrage van de geërfdn van 2,50 gulden per hectare. Bovendien waren de twee watermolens van Brakel en de molen van Poederoijen nog intact, die bij wind hun bijdrage leverden aan de afwa- tering. Pas in 1878 was er sprake van buitenge- wone werkzaamheden aan de machine, die een bedrag van 6000,- gulden zouden gaan kosten.⁴⁴ Voor zover na te gaan zijn deze repa- raties niet uitgevoerd. Blijkbaar voldeed de oude machine niet meer. Het kwelwater stond te hoog, de machine werd te oud en voldeed niet meer "aan de eischen des tijds". Men moet aannemen dat de bouw van een nieuw stoomgemaal bitter nodig was, gezien het feit dat men ondanks de miserabele financiële situ- atie van het district de aanschaf van een nieu- we machine overwoog. Daartegenover stond, dat geld alleen kon worden opgebracht als de oogst niet verloren ging. De totale kosten van een nieuwe stoommachine samen met de nodi- ge aanpassingen van het gebouw werden geschat op 50.000,- gulden. In de vergadering van 21 oktober 1879 besloot het polderdistrict tot de aanschaf van een machine van het des- tijds in zwang zijnde type: een machine met een scheprad dat het water bij lage waterstan- den uitmaalt en een centrifugaal pomp die gebruikt kan worden bij hogere waterstanden. De machine werd besteld bij de Gebroeders Stork en Co. te Hengelo voor 28.300,- gulden.⁴⁵ Voor de nieuwe machine moest de machinehal vrijwel geheel worden afgebroken en opnieuw opgebouwd; het ketelhuis kon grotendeels blij- ven bestaan.⁴⁶ De verbouwing kostte iets meer dan beraamd, ook na een tweede aanbesteding was de laagste inschrijving nog altijd hoger, maar het werk werd uiteindelijk gegund aan de aannemers C. van der Meijden te Hardinxveld en J. Monster te Strijen.⁴⁷ De oude stoommach- ine bracht iets meer op dan men verwacht had: men dacht er slechts tien gulden voor te krij-

gen, maar een zekere Smulders uit Utrecht wilde er nog duizend gulden voor geven.⁴⁸ De beslissing kwam op een slecht moment. Op 15 januari 1880 braken opnieuw de dijken door. De schuldenlast was inmiddels opgelopen tot 167.500 gulden waarvoor jaarlijks 7440 gulden rente moest worden opgebracht. In een verzoekschrift aan de koning is er zelfs sprake van, dat als er geen hulp komt, de bewoners het district zouden moeten verlaten. De nood was zo hoog, dat de dorpen Brakel en Poederoijen en Zuilichem beneden de Meidijk bijna hadden opgehouden te bestaan. Men realiseerde zich, dat wanneer er geen afdoende maatregelen genomen werden, het leven in het polderdistrict beneden de Meidijk geen toekomst had. In het verzoekschrift aan de koning werd dit scherp geformuleerd: "... met de dringende bede, heb medelijden met onzen toestand, help ons zoodanig door een ruim subsidie dat wij eenmaal van deze rampen bevrijd mogen blijven ..." ⁴⁹ Er kwam alleen een renteloos voorschot van de provincie van 25.000 gulden, dat op korte termijn moest worden terugbetaald. Opnieuw werd een buitengewone omslag van 21 gulden per hectare geheven om de kosten van het dichtmaken der dijken te betalen.

Er was een sprankje hoop: het plan tot verlegging van de Maasmond was in een vergevorderd stadium. Daarbij zou de Maas bij Well worden afgedamd en een nieuwe bedding door de Amer krijgen. Het werd in 1883 officieel afgekondigd en zou in 1904 gerealiseerd zijn.⁵⁰ Het plan voorzag in een verbetering van de afwatering in het gehele rivierengebied, maar het was met name voor de Bommelerwaard beneden de Meidijk een zegen. De bedreiging voor de Maasdijken was feitelijk geweken, de waterstanden werden minder hoog en last but not least werden in het kader van de aanleg van de sluis bij Andel ook verschillende dijkgedeelten in het gebied op kosten van het Rijk verzwaaard.⁵¹ Het monument bij de sluis van Andel, door koningin Wilhelmina op 18 augustus 1904 feestelijk onthuld, kan voor het gebied beneden de Meidijk gezien worden als

een mijlpaal in de strijd tegen het water.

De nieuwe stoommachine draaide goed. Blijkbaar was de machine zodanig ingewikkeld dat de vroegere oppermachinist eervol ontslag kreeg⁵² en een nieuwe specialist werd agetrokken: Jan Opman uit Wormerveer. Storingen aan de machine waren er de eerste jaren weinig: kleine reparaties bleven binnen de begroting voor het onderhoud. De exploitatiekosten, inclusief de steenkolen, waren ongeveer drieduizend gulden per jaar. Blijkbaar was het gemaal alleen voldoende om het water uit de polders te pompen, want gaandeweg werden de molens opgeruimd. Aan de Bevingsteegse watermolen moesten nodig verschillende reparaties worden verricht. Men oordeelde dat dit niet meer rendabel was en op 28 augustus 1881 werd de molen in de herberg van J. Eeuwijk te Brakel publiek voor de sloop verkocht.⁵³ De brandverzekering van de andere molen van Brakel werd in 1885 opgezegd, "omdat de molen zonder roeden staat zodat in den brand malen geen gevaar is."⁵⁴ Op 28 september 1892 werd de molen door de bliksem getroffen en brandde af.⁵⁵ Het restant werd voor de sloop verkocht.⁵⁶ De watermolen van Poederoijen werd verkocht in 1899.⁵⁷ In het bevolkingsregister van 1880-1890 worden Teunis van Zanten en Machiel Verschoor nog genoemd als watermolenaars, in het bevolkingsregister van 1890-1900 zijn ze gedegradeerd tot dagloners.⁵⁸ Brand trof ook het stoomgemaal. Op 8 mei 1888 brandde een groot deel van de machinehal uit.⁵⁹ De oorzaak is niet bekend. Gelukkig was de machine zelf nauwelijks beschadigd. De reparatie werd getaxeerd op vierduizend gulden met inbegrip van een ijzeren kap. Omdat een groot deel van het houtwerk door ijzerwerk was vervangen, meende men dat men de brandverzekering wel kon opzeggen.⁶⁰ Elk dubbeltje werd blijkbaar omgekeerd. Gelukkig hield de machine zich goed. Regelmatig onderhoud werd gepleegd door De Vries Robbé en Co. te Gorinchem. Soms waren er ook wat grotere reparaties: in 1904-1905 werd een nieuwe stoomcilinder geplaatst voor 1550,07 gulden⁶¹,

in 1910-1911 moest een nieuwe ketel worden geplaatst voor 3585 gulden, waarbij ook een loods werd aangebouwd⁶², maar bijzondere tegenslagen waren er niet.

In 1915 vertoonde de machine blijkbaar mankementen, want het ingenieursburo W.C. & K. de Wit uit Amsterdam werd in augustus uitgenodigd om de machine te komen opnemen.⁶³ De toestand was zodanig dat men in de districtsvergadering van 9 juni 1916 het principebesluit nam om een nieuwe stoommachine in het gemaal te laten plaatsen.⁶⁴ De techniek was inmiddels echter voortgeschreden: de ingenieurs W.C. & K. de Wit brachten het advies uit, dat een moderne zuiggasmotor, waarbij de centrifugaalpomp direkt gekoppeld werd aan de gasmotor, aanzienlijke besparingen in het kolenverbruik zou opleveren.⁶⁵ "... dat dit besluit genomen is, met het oog op de buitengewoon hoge prijzen en de groote hoeveelheid steenkolen, die voor het in werking houden van een stoomgemaal noodig zijn, terwijl een zuiggasmotor zeer weinig steenkolen noodig heeft om gedreven te worden."⁶⁶ Dit zal de doorslag gegeven hebben: door de Eerste Wereldoorlog was brandstof schaars en duur. De uitvoering werd echter nog enige tijd uitgesteld, omdat men bang was om tijdens de oorlog groot-scheepse veranderingen aan het gemaal te plegen: de materialen waren moeilijk aan te voeren, de prijzen waren hoog, maar het was vooral ook nog mogelijk dat Nederland betrokken zou raken bij de oorlog. Dat zou waarschijnlijk de inundatie van de Bommelerwaard beneden de Meidijk tot gevolg gehad hebben, als onderdeel van de defensieve maatregelen ten behoeve van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In dat geval zou een gemaal, dat buiten bedrijf zou zijn, een ernstige handicap vormen.

Er diende zich nog een andere techniek aan: elektrische bemaling. Opnieuw werd het ingenieursburo W.C. & K. de Wit gevraagd een berekening te maken van de kosten van een elektrisch aangedreven gemaal. Volgens hun berekening zou elektrische bemaling ongeveer 3700 gulden per jaar meer gaan kosten dan de zuiggasmotor, zodat deze optie werd ontraden.

Terloops vinden we in hun rapport ook een taxatie van de hoeveelheid water die moet worden uitgeslagen. De capaciteit in verband met de grootte van het waterschap, de regenval en de kwel moest 100 kubieke meter per minuut bedragen met een gemiddelde opvoerhoogte van 1,90 m.⁶⁷ De discussie sleepte zich nog enige tijd voort, hoewel de zuiggasmotor inmiddels via bemiddeling van W.C. & K. de Wit was besteld bij de firma Gasmotorenfabrik Deutz in Cöln-Deutz, "ein 100 PS. Sauggasmotor modell G561 mit Sauggasanlage u.s.w." ter waarde van 45.200 gulden.⁶⁸ De centrifugaalpomp werd besteld bij N.V. Machinefabriek "Hoogenlande" voorheen Pannevis & Zoon te Utrecht.⁶⁹

Na 1880 bleef de Bommelerwaard beneden de Meidijk gespaard voor overstromingen. In 1926 was nog eenmaal de situatie uiterst precair. De krant meldde: "Het water op de Maas is ontzettend hoog, zoodat de golven over de dijk sloegen".⁷⁰ Op de plaats waar in 1861 de dijk in Poederloijen was doorgebroken, ontstonden over een gebied van vijftig meter scheuren en begon de dijk te verzakken,⁷¹ maar gebroken is de dijk net niet, in tegenstelling tot zoveel andere plaatsen in het rivierengebied, waar de catastrofe enorme proporties aannam.⁷² Het is aardig om op te merken, dat bij de hoogwatercrisis in 1995, toen de gehele Bommelerwaard boven de Meidijk geëvacueerd moest worden, de bewoners van het gebied beneden de Meidijk kon blijven, mede door de bedijking van het Munnikenland en de omstreden dijkverzwaringen bij Brakel van de jaren zeventig. De rollen waren eindelijk omgedraaid.

De machine in het gemaal draaide zo goed, dat men pas in 1936 merkte dat er weinig of geen groot onderhoud aan de machine gepleegd werd. Het was hard nodig, want er was een gaslucht in het machinegebouw, zo erg dat er zelfs een blauwe damp hing.⁷³ De reparaties werden verricht door het bedrijf N.V. J.H. Keller Machinefabriek en reparatiebedrijf te Kralingen, dat in 1932 de werkplaatsen van de N.V. Motorenfabriek Deutz had overgenomen.

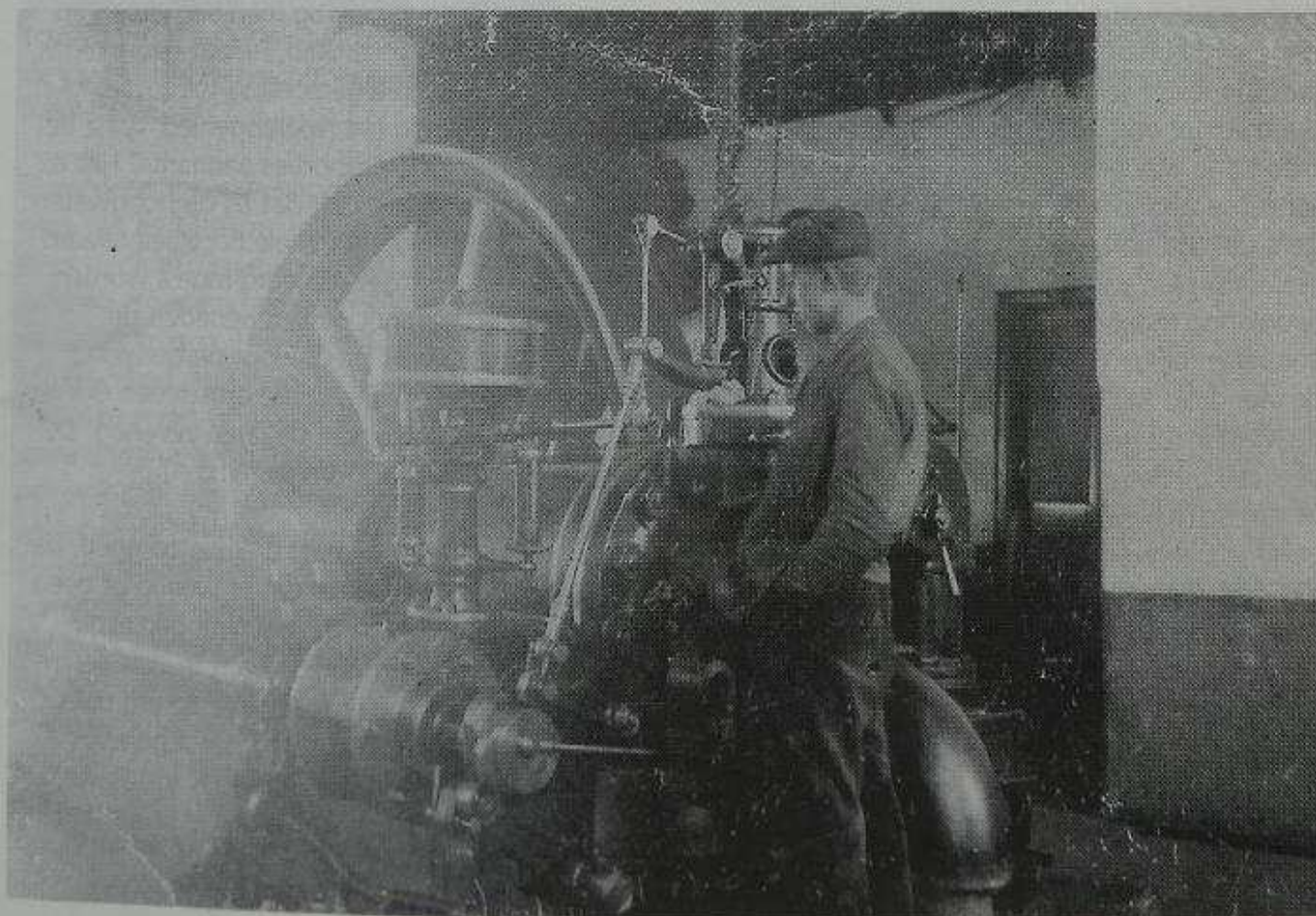
Er is geen melding gemaakt van schade aan het gemaal tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het gebied maakte weliswaar deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie, maar het werd niet geïndundeerd. In verband met de oorlogsdreiging werd in 1939 achter het gemaal wel een noodkering als voorbereiding op een eventuele inundatie zodanig verzwakt dat deze in de winter bezweek, maar het water kon zonder veel problemen worden weggepompt.⁷⁴

In 1958 was er voor het eerst sprake van dat ook om het Munnikenland een winterdijk zou moeten worden aangelegd, waarvoor dan een nieuw gemaal voor het polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk samen met het Munnikenland gebouwd zou moeten worden.⁷⁵ Men wist echter ook, dat dit nog wel enige tijd zou gaan duren, want men ging toch nog over tot de aanschaf van een nieuwe machine in het oude gemaal. De gaszuigmachine was verouderd en bovendien becijferde men

dat de exploitatiekosten te hoog waren. In januari 1960 besloot men tot de aanschaf van een dieselmotor van DAF, type D 575A, voor 14.800 gulden geleverd door Anton Stoops, machinefabriek, scheepsmotoren en garagebedrijf te Raamsdonksveer.⁷⁶ Naar het schijnt werd een elektrische pomp niet overwogen. Mogelijk speelde hierbij de dreiging van de Koude Oorlog een rol: elektrische centrales zouden in een oorlog kwetsbare doelwitten zijn. In verband met deze dreiging werd in 1962 door Provinciale Staten zelfs aanbevolen om drie tanks van 5000 l dieselolie in voorraad te houden.⁷⁷

De DAF-motor zou de laatste machine in het oude gemaal zijn. Per 1 januari 1969 werden de Polderdistricten Bommelerwaard beneden en boven de Meidijk samengevoegd tot het Polderdistrict Bommelerwaard. Men oordeelde dat het oude gemaal versleten was en dat door de aanleg van de Van Heemstraweg het oude

Interieur van het Mansvelder gemaal in 1928, met stoker Daniël Mansvelder. (foto Historische Werkgroep Stichting de Vier Heerlijkheden, Brakel)

gebouw het veld zou moeten ruimen.⁷⁸ Enkele honderden meters verder aan de Maasdijk werd een nieuw, klein gebouwtje neergezet met een elektrische pomp. Dit nieuwe gemaal werd geopend op 28 april 1971.⁷⁹ De vroegere dijkgraaf van het Polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk D.W. van Dam van Brakel, die na 1968 hoofdgeërfde van het Polderdistrict Bommelerwaard werd, nam in 1972 afscheid. In de afscheidsrede kondigde dijkgraaf Stuyvers aan, dat het nieuwe gemaal de naam D.W. van Dam van Brakel zou gaan heten.⁸⁰ Het oude gemaal was eigenlijk nooit vernoemd. In officiële stukken wordt het meestal aangeduid als het Brakelse gemaal. Lokaal wordt het echter steevast aangeduid als het Mansveldergemaal, naar de machinisten Simon en Daniel Mansvelter, vader en zoon, onder wier leiding een halve eeuw, van 1912 tot 1962, het gebied beneden de Meidijk drooggemalen werd.⁸¹

NOTEN

1. O. Moorman van Kappen, J. Korf en O.W.A. Baron van Verschuer, *Tieler- en Bommelerwaard 1327-1977; grepen uit de geschiedenis van 650 jaar waterstaatszorg in Tielerwaard en Bommelerwaard*, Tiel-Zaltbommel 1977, p. 184 e.v.
2. Streekarchief Bommelerwaard (SAB), *Archief van de Dijkstoel Brakel (1478) 1566-1838*, nr. 61/30.
3. A.C. van Balken, H.M. Kampman-van Houcken en C.U. Kampman, *De Bommelerwaard zien, kennen en waarderen*, Zaltbommel 1978, p. 38.
4. SAB, *Oud Archief Polderdistrict Bommelerwaard boven de Meidijk 1580-1819 (1842)*, nr. 52/459.
5. SAB, *Archieven van het polderdistrict Bommelerwaard boven de Meidijk, 1942-1968*, nr. 65/15.
6. W. van Loon, *Groot Gelders plaacet-boeck*, Nijmegen 1701, Appendix, kol. 90-93.
7. A. van Slichtenhorst, *Boeken der Geldersche geschiedenis*, Arnhem, 1654, nrs. 240 en 241.
8. *Provinciaal Blad van Gelderland*, 1934, nr. 43.
9. SAB, *Oud archief van het polderdistrict Bommelerwaard boven de Meidijk 1580-1819 (1842)* Collectie Cox, III nr. 20A.
10. M.A.M. Stein, "Rivierverleggingen van Maas en Waal in de omgeving van de Bommelerwaard sinds de bedijking in de Middeleeuwen" in H.J.A. Berendsen (red.), *Het landschap van de Bommelerwaard*, Amsterdam/Utrecht, 1986.
11. M.C.E. Bongaerts, *De scheiding van Maas en Waal onder verlegging van de uitmonding der Maas naar den Amer*, s-Gravenhage 1909.
12. SAB, *Archief Polderdistrict Bommelerwaard boven de Meidijk 1838-1941*, nr. 1299.
13. SAB, *Archieven Polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk en de inliggende dorpspolders 1838-1968*, nr. 66/713.
14. A.M.A.J. Driessen, *Watersnood tussen Maas en Waal*, Zutphen 1994.
15. J.H. de Groot, *Zaltbommel, stad en waard door de eeuwen heen*, Zaltbommel 1979.
16. Bijvoorbeeld de gemeente Brakel, SAB, *Archief van het dorpsbestuur van Brakel 1645-1817*, nrs. 117/327-330.
17. H.W. Lintsen, e.a. (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland IV*, Stichting Historie der techniek, Zutphen 1993, p. 115.
18. SAB, *Archieven van het Polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk en de inliggende dorpspolders 1838-1968*, nr. 581.
19. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/622.
20. L.A.J.W. Baron Sloet, *Bijdragen tot de kennis van Gelderland*, Arnhem 1852-1855, p. 493.
21. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/581.
22. SAB, *Archieven Polderdistrict Bommelerwaard beneden de Meidijk en inliggende dorpspolders 1838-1968*, nr. 66/311.
23. *Provinciaal Blad van Gelderland*, 1851, nr. 110.
24. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/517.
25. *Verslag Provinciale Staten van Gelderland*, 1856, p. 406.
26. L.A.J.W. Sloet en H.F. Fijnje, *Beschrijving van den water-vloed in Gelderland in maart 1855*, Arnhem 1856.
27. *Verslag Provinciale Staten van Gelderland*, 1856, p. 406.
28. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/1, 13-5-1856.
29. SAB, *Archief van de Dijkstoel Brakel (1478) 1566-1838*, nr. 3.
30. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/517.
31. SAB, i.l. nr. 1, 18-7-1856.
32. SAB, i.l. nr. 66/517.
33. SAB, i.l. nr. 66/1.
34. SAB, i.l. nr. 66/311.
35. SAB, i.l. nr. 66/518.
36. SAB, i.l. nr. 66/519.
37. SAB, i.l. nr. 66/1; 15-9-1857.
38. F.C.D. Bauer, *Berigten en waarnemingen betrekkelijk den water-vloed in Gelderland in januari en februari 1861*, Nijmegen/Arnhem 1863.
39. J.C.W. Quack, *Kort verslag der werkzaamheden door de commissie van onderstand van noodlijdenden ten gevolge van watersnood in de dorpen Brakel, Poederoijen, Zuilichem en Aalst*, Dordrecht 1861.
40. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/1.
41. E. van Heuven-van Nes, *Koning Willem III en de watersnood van 1861*, Zutphen 1994.
42. SAB, *Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968*, nr. 66/1, 2-5-1862.
43. SAB, i.l. nr. 66/1, 27-10-1858.
44. SAB, i.l. nr. 66/1, 15-11-1878.
45. SAB, i.l. nr. 66/441.
46. SAB, i.l. nrs. 66/523-524.
47. SAB, i.l. nr. 66/335.
48. SAB, i.l. nr. 66/2.
49. SAB, i.l. nr. 66/2, 15-1-1880.

50. Staatsblad 1883, no. 4.
51. SAB, Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968, nr. 66/2.
52. SAB, i.l. nr. 66/2, 9-7-1880.
53. SAB, i.l. nr. 66/563, 28-8-1881.
54. SAB, i.l. nr. 66/563, 9-12-1885.
55. SAB, i.l. nr. 66/563, 28-9-1892.
56. SAB, i.l. nr. 66/712.
57. SAB, i.l. nr. 66/2, 27-3-1899.
58. SAB, *Bevolkingsregisters Brakel 1880-1890 en 1890-1900*.
59. SAB, Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968, nr. 66/2, 12-5-1888.
60. SAB, i.l. nr. 66/2, 12-3-1889.
61. SAB, i.l. nr. 66/358.
62. SAB, i.l. nr. 66/364.
63. SAB, i.l. nr. 66/3, 13-7-1915.
64. SAB, i.l. nr. 66/3, 9-6-1916.
65. SAB, i.l. nr. 66/3, 21-12-1917.
66. SAB, i.l. nr. 66/3, 1-2-1918.
67. SAB, i.l. nr. 66/79, 31-12-1918.
68. SAB, i.l. nr. 66/79.
69. SAB, i.l. nrs. 66/3, 27-3-1919 en 66/80, 27-1-1920.
70. SAB, *Zalt-Bommels Nieuws- en Advertentieblad*, 8-1-1926.
71. SAB, *Zalt-Bommels Nieuws- en Advertentieblad*, 15-1-1926.
72. H. van Heiningen, *Wee den vergetenen! De watersnood van 1926 en de wederopbouw van Maas en Waal*, Tiel 1985.
73. SAB, Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968, nr. 66/531.
74. SAB, i.l. nr. 66/532.
75. SAB, i.l. nr. 66/531, 24-12-1958.
76. SAB, i.l. nr. 66/531.
77. SAB, i.l. nr. 66/532.
78. SAB, *Archieven van het Polderdistrict Bommelerwaard 1968-1981*, nr. 67/58, 18-12-1969.
79. SAB, i.l. nr. 66/304.
80. SAB, i.l. nr. 66/58, 24-2-1972.
81. SAB, Arch.Pold.Bom.ben.Meidijk 1838-1968, nrs. 66/9, 66/131-132.